

Рис. 3. Средства обеспечения мотивизации труда и ее результаты

внутри АПК, производственной и потребительской сферы социально-экономического регионального комплекса. Важным разделом программы должна быть разработка предложений кредитно-финансового и структурного регулирования развития

АПК, основанных на экономических расчетах оптимальных соотношений масштабов производства сельскохозяйственной продукции и объемов инвестиций по направлениям их использования.

ƏDƏBİYYAT

1. Менеджмент в сфере услуг / под ред. В.Ф. Уколова – М., 1995. 2. Регулирование территориального развития в условиях рыночной экономики / Под общ. ред. Б.М. Штульберга – М., 1997. 3. Т.В. Грицог - Государственное регулирование экономики – М., 2004, 285 с.

+++++

KƏND MƏSKƏNLƏRİNDƏ SOSIAL INFRASTRUKTURUN TƏŞKİLİ VƏ İNKİŞAFININ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

A.A.QURBANZADƏ, dosent
AKU

Sosial infrastruktur siyasət keçid dövründə Azərbaycan aqrar iqtisadiyyatının inkişaf konsepsiyasının mühüm tərkibi olub, kənd yerlərinin inkişaf etdirilməsinin tənzimlənməsinə və idarə olunmasına yönəlir. İnfrastruktur inkişafa dayanıqlı və yüksək sosial artım konsepsiyasının amili kimi baxılır. Sosial infrastruktur siyasəti kəndin əsas dominatı olub, konkret yolları ilə reallaşır.

Azərbaycan Respublikasında şəhərlərlə müqayisədə, kəndlər sosial infrastruktur ilə daha az təchiz olunmuşdur. Sosial infrastrukturun mövcudluğu və bu xidmətlərin keyfiyyəti kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və məhsuldarlığına təsir göstərir.

Müstəqillik şəraitində kənd yaşayış mə-

kənlərində maddi-texniki təchizat sistemi dəyişməyə və bazar iqtisadiyyatına uyğun yeni infrastruktur formalaşmağa başlamışdır. Hazırda kənd təsərrüfatını, maddi-texniki təchizat da daxil olmaqla, xidmətlərlə təchiz edən müxtəlif təşkilatlar yaranmışdır [4].

Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Qrupu kəndlərdəki sosial infrastrukturun mövcud təşkilinə dair tədqiqat aparmışdır. Müəyyən olunmuşdur ki, kəndlərdə sosial infrastruktur göstəriciləri müxtəlifdir.

Ən aşağı yararlılıq faizi kəndlərin içməli su təchizatı üzrə olan göstəriciləridir: inzibati rayonların ərazisinə daxil olan 3392 kənddən cəmi 554 kənddə, yəni ümumi sayın 16,3 faizində mərkəzləşdirilmiş su təchizatı mövcuddur, 2838 kənd yaşayış məntəqələrində

isə kommunal xidmətdən istifadə etmək imkanı yoxdur.

Respublika kənd yaşayış məntəqələrin 40,5% qaz şəbəkəsinə qoşulmuş olsalar da, müəyyən səbəblərə görə qaz şəbəkələri yarasız vəziyyətə düşmüşdür. Kənd yaşayış məntəqələrinin qaz ilə təmin etmək məqsədi ilə onların yenidən qurulması vacib sayılır. Müəyyən olunmuşdur ki, kənd sakinlərinin 93%-i qaz təchizatı ilə bağlı problemlərlə üzləşirlər. Ev təsərrüfatlarının 32%-i işlək qaz xidmətlərinə malikdir.

Təhlillər göstərir ki, 2813 kənddə, yəni ümumi sayın 82,9 faizində orta məktəb binası, 837 kənddə uşaq bağçası binası (24,7%) və 1038 kənddə tibb məntəqəsi (30,6%) fəaliyyət göstərir.

Respublikanın 3392 kənd yaşayış məntəqələrində (2355 kənd) telefon şəbəkəsinə qoşulma 69,4% təşkil etdiyi halda, bu kəmiyyət telefon şəbəkəsi olmayan kəndlər qrupu isə 30,6%-dir.

Kənddaxili və kəndlərarası nəqliyyat xidmətinin vəziyyəti məhdudiyyət yaradan əsas problemdir. Tez xarab olan kənd təsərrüfatı məhsullarının kəndarası nəqliyyat daşınmalar yalnız 14% əhatə edir [3].

Kənd yaşayış məntəqələrində fəaliyyət göstərən fermer və müxtəlif təsərrüfat obyektlərinin suvarma və drenaj infrastrukturuna ilə maksimal təmin edilməsi əsas amillərdəndir. Bu məqsədlə suvarma və meliorasiya infrastrukturunun istismarına nail olmaq şəraitini yaranmalıdır. Dünya bankının Azərbaycanda sosial infrastrukturunun mövcudluğu və keyfiyyətini müəyyən etmək üçün maliyyələşdirdiyi tədqiqat işi bu məsələ ilə bağlıdır.

Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsinin balansında suvarma və drenaj şəbəkəsinin illik istismarına dövlət tərəfindən tələb olunan vəsaitin (580,2 milyard manat) 28,7%-i təşkil edir. Maliyyə vəsaitinin çatışmazlığı isə istismar-təmir işlərinin tam həcminə imkan vermir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsaslanaraq, bütün suvarma və drenaj şəbəkəsinin ümumi bərpa xərcləri 680,7 milyon ABŞ dolları məbləğində tələb olunur. Ümumilikdə drenajsız ərazilərdə 1 hektarın orta bərpa dəyəri 553 ABŞ dolları, drenajlı ərazilərdə isə 527 ABŞ dollar tələb olunur.

Suvarma massivləri (öz axımı ilə) arasında təsərrüfatdaxili suvarma və drenaj şəbəkələrinin bərpa dəyəri arasında fərqlər mövcud-

dur. Belə ki, vahidin dəyəri Gəncə-Qazax massivində drenajsız ərazilərdə 737 ABŞ dollar tələb olunursa, bu göstərici Alazan-Əyriçay massivində-605; Şirvan-501; Mil-391ABŞ dolları tələb olunur.

Mexaniki üsulla suvarılan ərazilərdə isə təsərrüfatdaxili suvarma və drenaj şəbəkələrinin vahidin bərpa dəyəri (drenajsız) Gəncə-Qazax massivlərində 626; Alazan - Əyriçay - 623; Şirvan - 298 və Mil massivində - 557 ABŞ dolları təşkil edir.

Nəzərə alınmalıdır ki, suvarma və drenaj şəbəkəsinin pisləşməsi suvarma suyundan istifadənin aşağı düşməsinə səbəb olur. Suvarma suyundan istifadə olunmasının təhlili göstərir ki, bu göstərici 1999-cu ildə 4,9 milyard kub metr olduğu halda 2003-cü ildə 3,4 milyon kub metrə enmişdir.

Suvarma və drenaj şəbəkəsinin mövcud istismar sistemi uzunmüddətli istifadə baxımından dayanıqlı deyildir. Bu problemin rəşional həlli suvarma suyu xərclərinin kəndli (fermer) özəl təsərrüfatlara ötürülməsidir ki, bu da dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsindən məlumdur [2].

Avropa Komissiyasının Azərbaycanda Ərzaq Təhlükəsizliyi proqramına müvafiq olaraq Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən keçirilmiş birdəfəlik tematik müayinə ölkə əhalisi, kənd təsərrüfatı və mal-qaranın su ilə təminatının faktiki vəziyyətini xarakterizə etmək üçün məlumatlar əldə etməyə imkan vermişdir. Bu məlumatlara görə kənd yerlərində yaşayan əhalinin 36,9%-i su təminatı yaxşıdır (kəndlərin 38,4%-i), kənd yaşayış məntəqələrinin 47,6%-i isə (əhalinin 50,7%-i) su təminatından çətinlik çəkirlər. Ümumiyyətlə, respublika üzrə kənd yaşayış məntəqələrinin 14,0%-i (əhalinin 12,4%-i) su təminatı çox pisdır.

Regionlar üzrə əhalinin su təminatı arasında da fərqlər mövcuddur. Dağlıq Şirvan, Şəki-Zaqatala, Orta Kür və Naxçıvan əraziləri əhalisinin su ilə təminatı səviyyəsi olduqca aşağıdır.

Azərbaycanın 1100 yaşayış məntəqəsinin 629 min hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları dəmyə sahələrindən ibarətdir. Əkin yerlərinin 1056 min hektarı (2386 yaşayış məntəqəsi üzrə) suvarılan, 351 min hektarı (1664 məntəqədən) dəmyə torpaqlarda, bağ və üzümliklərin, 77 min hektarı suvarılan (1720 məntəqədə), 29 min hektarı (836

məntəqədə), dəmyə şəraitində, biçənək və otların 315min hektarı suvarılan (1317 məntəqədə), 687 min hektarı isə (1698 məntəqədə), dəmyə sahəlidir. Təhlillər göstərir ki, ölkənin 26% yaşayış məntəqəsində həmsuvarılan və həm də dəmyə torpaqlardan istifadə edilir, 43% yaşayış məntəqəsində yalnız suvarılan və 31% yaşayış məntəqəsi üzrə yalnız dəmyə torpaqlardan istifadə edilmə ilə xarakterizə olunur.

Kənd yaşayış məntəqələrinin sosial infrastruktur sahələrindən biri də itehsal olunmuş məhsulların bazara çıxartmaq və satmaqdan ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə respublika daxilində kənd təsərrüfatı məhsulları üçün hərtərəfli fəaliyyət göstərən satış infrastrukturunu demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata görə yalnız özünün istehlakı üçün məhsul itehsal edən ailələrin faizlə miqdarı Naxçıvandakı 15,9%-dən Lənkəran-Astara regionundakı 63,1%-ə qədər dəyişir. Respublikanın digər regionlarında bu kəmiyyət göstəricisi – 20% ətrafındadır [1].

Təhlil göstərir ki, kənd ailələrinin bazar üçün məhsul itehsalı 1-2% əhatəsindədir (Şəki-Zaqatala regionunda bu göstərici – 14%-dir). Respublika üzrə həm özü, həm də bazar üçün kənd təsərrüfatı məhsulları itehsal edən ailələrin sayı 40-50 faiz təşkil edir (ən yüksək göstərici Gəncə-Qazax regionudur – 58%). Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, kənd ailələrinin bazarla integrasiyası zəifdir və natural kənd təsərrüfatı üstünlüyə malikdir. Mövcud satış sisteminin digər xüsusiyyəti itehsalçıların satış təşkilatlarının çatışmamasıdır.

Fikrimizcə, respublikanın, mərkəzi şəhərlərində və o cümlədən ayrı-ayrı təbii-iqtisadi zonalarda dünya praktikasında geniş yayılmış kənd təsərrüfatı məhsullarının alqı-satqısı ilə məşğul olan topdansatış birjaların yaradılması obyektiv zərurət kəsb edir. Müasir birjalar kifayət qədər çevik struktura, informasiya sistemində malik ticarət təşkilatıdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarında maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün kiçik emal sexlərinin, tədarük, satış təchizat, servis xidməti müəssisələrinin və digər bazar infrastrukturalarının yaradılması ləng həyata keçirilir ki, bu da itehsal edilən məhsulların alıcıya çatdırılmasında çətinliklər törədir, son nəticədə külli miqdarda məhsul itkisinə səbəb olur və kənd təsərrüfatı məhsullarının isteh-

salına marağı azaldır [4].

Fermerlərin özlərinin emal müəssisələri olmadığına görə itehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarını rayonlarda mövcud olan pambıq emalı,ət və süd emalı, konserv zavodlarına ucuz qiymətə satmağa məcbur olurlar. Əvvəllər mövcud olan emal müəssisələri də məhsulların alışında, qiymətlərin müəyyən edilməsində rəqabət olmadığından öz qiymətlərini fermerlərə dikte etdirilirdi.

Emal sənayesinin və tədarük təşkilatlarının olmamasına görə fermerlər təsərrüfatın gələcək istiqamətini müəyyən etməkdə çətinliklər çəkirlər, əksər hallarda itehsalı səmərəli olmayan bitkilər (bostan və yem bitkiləri) əkilir. İqtisadi cəhətdən sərfəli olan pambıq, üzüm, zeytun, çay və s.məhsullarının itehsalına maraq azalır.

Bu baxımdan kənd təsərrüfatı itehsalçıların sadalanan problemlərinin aradan qaldırılmasında topdansatış birjalarının yaradılması gərəkdir. Birjaların yaradılması zamanı iqtisadi regionlar nəzərə alınmalıdır. Daha doğrusu, respublikanın ayrı-ayrı iqtisadi zonalarında ixtisaslaşmış topdansatış birjalarının yaradılması məqsədəuyğundur.

Tədqiqatlar göstərir ki, respublikanın ayrı-ayrı zonalarının kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə təşkili səviyyəsini nəzərə alaraq topdansatış birjalarının yaradılmasını zəruri sayırıq. Naxçıvan MR-nın Şərur və Culfa rayonlarında (meyvə, üzüm, heyvandarlıq məhsulları); Bərdə rayonunda (taxıl, pambıq, heyvandarlıq məhsulları); Gəncə şəhər ətrafı zonada (kartof, üzüm, meyvə, heyvandarlıq məhsulları); Şəki şəhərində (qoz, fındıq, tütün), Quba şəhərində (meyvə-tərəvəz); Lənkəran rayonunda (sitrus, çay, tərəvəz) topdansatış birjaların yaradılması optimal hesab edilir. Bu ərazilərin coğrafi mövqeyi, nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrinin əlverişliyi birjaların fəaliyyət dairəsində mühüm təsiri ola bilər.

Birjaların yaradılması ilə bağlı bu və ya digər tədbirlər görülsə də, lakin təəssüf ki, bu proses olduqca yeksənək və ləng xarakter daşıyır. Respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə topdansatış birjalarının inkişaf sürətinin aşağı olmasının başlıca xüsusiyyəti dövlət qayğısından tamamilə kənarda qalmasıdır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, birjaların fəaliyyəti əksər hallarda dövlət tərəfindən tənzimlənir. Birjalarda, o cümlədən kənd təsərrüfatı üzrə topdan-

satış birjalarının dövlət tənzimlənməsinin ilkin bünövrəsini bu sahədə qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi təşkil edir. Daha doğrusu, bu məqsədlə dövlətlərin parlamentləri tərəfindən "Birjalar haqqında qanun" qəbul edilir və birjaların fəaliyyəti həmin qanunla tənzimlənir.

Bütün bunlarla əlaqədar milli və beynəlxalq səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyi probleminə ABŞ, Yaponiya və Avropa Birliyi dövlətlərinin siyasi rəhbərliyi tərəfindən maksimum diqqət yetirilir. Beləliklə, inkişaf etmiş dövlətlər dünyada formalaşan "qlobal ərzaq qanunları" prosesinin bivasitə iştirakçıları olmaqla bu prosesdən öz milli maraqlarının müdafiə edilməsi naminə bəhrələnilirlər.

Praktika göstərir ki, inkişaf etmiş dövlətlərdə ərzaq təhlükəsizliyi siyasəti və strategiyası iki konsepsiyanın tətbiqi ilə şərtlənir. Bunlardan birincisi, ASK-nın inkişafında liberal meyllərin gücləndirilməsinə əsaslanan klassik model hesab edilir və daha çox ABŞ, Fransa və Böyük Britaniyanın aqrar iqtisadiyyatında tətbiq edilir. İkincisi, kənd təsərrüfatında proteksionist siyasətin reallaşdırılması ilə səciyyələnir və bir qayda olaraq Kanada, İsveçrə, Yaponiya və Avropa Birliyi ölkələrində tətbiq edilir. Bu dövlətlərdə innovasiya siyasəti aqrar sektorda mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsinə istiqamətləndirilir.

"Üçüncü dünya" adlandırılan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyası özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərlə şərtlənir. Bu konsepsiya daha çox həmin ölkələrdə milli kənd təsərrüfatı sektorunda iqtisadi artım və canlanma meyllərinin yaradılmasına və iqtisadiyyatın aqrar ərzaq kompleksində ixrac bazasının inkişaf etdiril-

məsinə istiqamətlənir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu proses o məhsulların bazasında formalaşdırılır ki, həmin məhsulların ixracında yüksək gəlirlilik təmin edilsin. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində xroniki ərzaq çatışmamazlığı, normal qidalanmanın mümkün olmaması və aclıq özünü tam kəskinliyi ilə büruzə verir.

* Bu ölkələrdə ərzaq məhsullarının çatışmamazlığı təkcə gəlirlərin səviyyəsinin istərsə də dövlət təyinətli birja təsisçilərinin, daha doğrusu, yerli istehsalçıların və tədarükçülərin maraqlarının qorunmasına yönəldilməlidir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə topdanasatış birjalarının yaradılması son illər əksər hallarda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Həmin şəxslər isə bu məhsulları şəhərlərin ayrı-ayrı bazarlarında pərakəndə satıcılara realizə etməklə məşğul olurlar. Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə birjaların yaradılması dövlət əhəmiyyətli infrastruktur kimi bazarla uyğunlaşmalıdır. Bu da nəticə etibararı ilə dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və idxal məhsullarının tənzimlənməsində mühüm rol oynaya bilər.

Azərbaycanın təbii-iqtisadi regionlarında kəndin sosial infrastruktur inkişafını təmin etməkdən ötrü dövlət səviyyəsində maliyyə mənbəyi göstərilməlidir. Bu məqsədlə sosial inkişafa ayrılan vəsaitdə özəl qurumların tutduğu xüsusi çəkisi perspektiv inkişafa uyğun artırılmalıdır. Göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi respublikanın bazar iqtisadiyyatı mexanizmi şəraitində kənd məskənlərinin sosial infrastruktur inkişafında geriliyin aradan qaldırılmasına və onun dinamik formalaşmasına real təsir göstərməsinə imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanzadə A.A. Aqrar tipoloji strukturlarının elmi-nəzəri aspektləri və ərzi təşkili qanunauyğunluqları. Az ETKTİ və Tİ "Elmi əsərləri". Bakı-2001, № 2. 2. Qurbanzadə A.A. Azərbaycan kənd məskunlaşma sisteminin sosial inkişaf problemləri. Bilgi dərgisi: Sosial bilgilər, Bakı-20004, № 1. 3. Azərbaycanca aqrar islahatlar: konsepsiya, təcrübə, perspektivlər. Bakı, "Təhsil" NPM, 2 cild, 2002. 4. Müasir mərhələdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meylləri (məqalələr toplusu), II buraxılış, Bakı, "Elm", 1999

+++++